

Отже, зміст газет початкового періоду Першої світової війни відображає ідеї панслов'янської солідарності в Росії. У першу чергу, це відносилось до традиційного балканського союзника імперії — Сербії. У акціях моральної й матеріальної підтримки брали участь організації і громадяни у т. ч. центральноукраїнці. Ці процеси висвітлювали місцеві і центральні газети. Показували вони і ситуацію у самій Сербії. Добре збережена в Держархіві Кіровоградської області, преса Єлисаветграда, Олександрії, Москви, Санкт-Петербурга є важливим джерелом періоду війни, зокрема, з проблем міжнародних у т. ч. міжслов'янських, союзницьких зв'язків.

Література

- 1 Петербургский курьер.— 1914.— 22 лютого.
- 2 Там само.— 31 августа.
- 3 Там само.— 3 октября.
- 4 Там само.— 9 ноября.
- 5 Вечернее Время (Санкт-Петербург).— 1914.— 28 июля.
- 6 Русскія Ведомости (Москва).— 1914.— 15 октября.
- 7 Там само.— 30 ноября.
- 8 Там само.— 1 декабря.
- 9 Там само.— 26 декабря.
- 10 Там само.— 17 декабря.
- 11 Голось Юга (Єлисаветград).— 1914.— 4 октября.
- 12 Там само.— 10 октября.
- 13 Там само.— 22 октября.

Грига Клименко

**АРХІВИ УКРАЇНСЬКИХ ЧАСОПИСІВ КІНЦЯ ХІХ ст. — ПОЧАТКУ ХХ ст.
У ФОНДАХ ІНСТИТУТУ РУКОПІСУ НБУВ**

Провідна роль у розвитку науки та культури України, активізації громадсько-політичних процесів та національної самосвідомості кінця ХІХ ст. — початку ХХ ст. належала, насамперед, представникам вітчизняної інтелігенції. Незважаючи на край несприятливі умови для просвітницької праці, українська освічена спільнота багато і плідно працювала в галузі видавничої справи, стояла на захисті української мови, сприяла розбудові національної освіти, залучала широкі маси до знань. Покращення культурного процесу в українських землях у кінці ХІХ ст. — на початку ХХ ст. спричинило до появи значної кількості нових громадсько-політичних та просвітницьких видань.

- 14 Там само.— 31 октября.
- 15 Лисарев Ю.А. Тайны первой мировой войны. Россия и Сербия в 1914-1915 гг.— М.: Наука, 1990.— С. 41.
- 16 Єлисаветградский День.— 1914.— 19 августа.
- 17 Там само.— 1914.— 23 октября.
- 18 Там само.— 4 ноября.
- 19 Известія Александрійского Уездного Земства.— 1914.— 9 сентября.
- 20 Там само.— 26 сентября.
- 21 Державний архів Кіровоградської області (Далі — ДАКО), ф. 78, оп. 3, спр. 889, арк. 9.
- 22 Голось Юга.— 1914.— 12 ноября.
- 23 Там само.— 15, 20 ноября.
- 24 ДАКО, ф. 78, оп. 1, спр. 570, арк. 9.
- 25 Там само, спр. 578, арк. 10.
- 26 Голось Юга.— 1914.— 26 ноября.
- 27 Там само.— 30 ноября.
- 28 Там само.— 11 декабря.
- 29 Там само.— 17 декабря.
- 30 ДАКО, ф. 331, оп. 1, спр. 254, арк. 116.
- 31 Голось Юга.— 18 декабря.
- 32 Там само.— 11, 19, 21-23, 29, 30 декабря.
- 33 Там само.— 21 декабря.
- 34 Лисарев Ю.А. Тайны первой мировой...— С. 156-157.
- 35 Голось Юга.— 1915.— 12 июня.
- 36 Там само.— 1915.— 4 октября.
- 37 Там само.— 4 ноября.
- 38 Там само.— 15 ноября.
- 39 Отчёт Єлисаветградского Общества Потребителей за пятнадцатый операционный годъ (с 1-го июля 1915 года по 1-е июля 1916 года).— Єлисаветград: Типографія Єлисаветградского Уездного Земства.— 1916.— С. 20.

На сторінках українських часописів як багатопланових історичних джерел відбивалися всі характерні ознаки досліджуваного періоду: економічний стан суспільства, різні культурологічні явища тощо. Проте часописи не лише констатували факти і відтворювали певні події, вони ще й намагалися відшукати шляхи вирішення сучасних їм проблем. Гострі полемічні статті, фольклорно-етнографічні матеріали, глибокі історичні розвідки, зобов'язанні памфлети, новаторські літературознавчі дослідження та літературні твори вигідно вирізняли видання демократичного напрямку кінця ХІХ ст. — початку ХХ ст.

Серед численних рукописних матеріалів, які зберігаються в Інституті рукопису Націо-

VI. Огляди архівних фондів

нальної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (далі — ІР НБУВ), одне з чільних місць за обсягом та змістом займають «редакційні портфелі» (або т. зв. архіви) українських часописів кінця XIX ст.— початку XX ст. Вони є неоціненним джерелом для вивчення становлення та розвитку національної видавничої справи у журналістському та книгознавчому аспектах. Заслужують на увагу фахівців такі теми видавничої справи, як форми і методи діяльності окремих видавництв і видавців, видавничая політика і особливості її реалізації, персональне коло видавців, соціальний склад передплатників, тиражі видаць тощо.

Окремими архівними фондами репрезентовані в ІР НБУВ матеріали київського Товариства «Просвіта» (1906–1910, 1917–1922) (ф. 114), журналів «Киевская Старина» (1882–1906) (ф. 112), «Літературно-науковий вісник» (1898–1939) (ф. 246), газет «Рада» (1906–1914) (ф. 44), «Рідний край» (1905–1914) (ф. 252), «Дніпрові хвилі» (1910–1914) (ф. 256), «Дзвін» (1913–1914) (ф. 257), «Сяйво» (1913–1914) (ф. 250) та ін.

Щомісячний історико-етнографічний і літературно-художній журнал «Киевская Старина» (світ побачило 94 його номери) майже двадцять п'ять років був одним із крапчиків у Європі. Створений київськими громадськими, він виходив у Києві з 1882 по 1907 рік (останній рік часопис змінив назву на «Україна» і публікувався українською мовою). У заснуванні журналу брали участь відомі діячі української культури: В. Антонович, О. Лазаревський, П. Житецький, О. Левицький; фінансову допомогу надали відомі меценати В. Симиренко та Г. Галаган. Видавцями і редакторами «Киевской Старини» в різні періоди її існування були: Ф. Лебединцев (1882–1887), О. Лашкевич (1888–1889), С. Ківлицький (1889–1892), В. Науменко (1893–1907).

Архів часопису складається з 322 од. зб. Серед них — офіційні документи Ф. Лебединцева¹, О. Лашкевича² та К. Гамалії³; конторські книги з адресами передплатників⁴; листування контори з типографіями та магазинами канцелярських товарів⁵; документи, що відображають зв'язки з книжковими магазинами⁶; рахунки, записи прибутків та витрат редакції тощо⁷.

Окрему групу складають рукописи, надіслані до редакції для публікації⁸, і численне офіційне листування з Історичним товариством Нестора-літописця, публічними бібліотеками, Міністерством народної освіти, Варшавським учбовим округом⁹ тощо. Найбільша кіль-

кість матеріалів, які стосуються видання часопису, знаходиться в особовому архівному фонді В. Науменка (ф. 208), який довше за інших був редактором і видавцем «Киевской Старини».

У 1898 р. у Львові, за ініціативою М. Грушевського, з нагоди 100-літнього ювілею «Енеїди» І. Котляревського, під егідою Наукового товариства ім. Т. Шевченка на базі журналів «Зоря» та «Життя і слово» почав виходити «Літературно-Науковий Вістник», що стало знаменною подією для української журналістики, і взагалі — явищем загальноєвропейського масштабу. Великою допомогою для засновників «Вістника» було створення в 1899 р. Української Видавничої спілки, яка сприяла збільшенню друкованої продукції часопису.

Львівський період видання журналу (1898–1906) вважається найпліднішим. Тоді головним редактором «Вістника» був М. Грушевський, а до складу редакції входили І. Франко — колишній редактор «Життя і слова», О. Борковський — колишній редактор журналу «Зоря» та О. Маковей — письменник, публіцист, відомий фейлетоніст. Згодом Маковей та Борковський, діставши посади у провінції, змушені були виїхати зі Львова. Замість них до редакції часопису було прийнято молодого талановитого вченого В. Гнатюка — етнографа, фольклориста, мовознавця. Новий журнал ставив перед собою нелегке завдання — об'єднати на своїх шпальтах «всі живі українські сили у всеукраїнському масштабі, поглибити, поширити та зміцнити ідею будівництва української культурної соборності, як передумови соборності державної»¹⁰. У часопису друкувалися: з Наддніпрянської України — Ганна Барвінок, В. Винниченко, М. Вороний, Б. Грінченко, С. Єфремов, І. Карпенко-Карий, М. Копробинський, А. Кримський, В. Самійленко, Леся Українка; з Галичини — Н. Кобринська, Б. Лепкий, О. Маковей, Л. Мартович, В. Стефаник, М. Черемшина; Буковину репрезентувала О. Кобилянська.

«Вістник» складався з трьох частин: літературних творів, відділу науки, критики та публіцистики й відділу хроніки та бібліографії. Кожні три книжки складали окремих том, який мав власну титульну сторінку. До 1903 р. зміст тому друкувався на звороті обкладинки; потім обкладинка отримала оригінальний прифтовий напис, а зміст подавався під загальною назвою видання. Кожна частина видання мала свою окрему посторінкову нумерацію. Аналізуючи категорії постійних і не-

постійних передплатників часопису, І. Франко відзначав, що «редакція зі спокійним сумлінням може сказати, що сповняла свій обов'язок чесно, як уміла й могла, що всі її вислови й поступки були продиктовані щирою любов'ю до рідного слова і гарячим бажанням його розвою, та заразом щирою любов'ю до тих високих ідеалів свободи та справедливості»¹¹.

Зі зняттям у 1905 р. цензурних утисків із українського друкованого слова почали з'являтися нові видання на всій території України. Загроза залишитися суто галицьким виданням і втратити свій вплив на українську інтелігенцію призвела до рішення перенести редакцію журналу до Києва і зберегти тим самим своє становище як всеукраїнського журналу. Так від 1907 р. часопис став органом Української Видавничої спілки.

У київський період видання «Літературно-Наукового Вістника» (1907–1914, 1917–1919) часопис став об'ємнішим, але структура його залишилася сталою, лише без розділу хроніки. До Львова «Вістник» передавався у вигляді окремих аркушів через пошту, а видавався у друкарні Наукового товариства ім. Т. Шевченка. З часом виникла потреба створення у Львові окремої редакції, до якої увійшли В. Гнатюк та М. Євпан. У київській редакції працювали В. Леонтович, О. Олесь, Ю. Тищенко. Душею видання був М. Грушевський. Важаючи залучати до публікацій у журналі кращих українських письменників, він заручився підтримкою мецената В. Смирненка, який виплачував авторам дещо збільшений гонорар. У 1914 р., на початку Першої світової війни, царський уряд, використовуючи момент, позакривав майже всі українські часописи і видавництва. «Літературно-Науковий Вістник» залишився без редактора (М. Грушевського відправили на заслання), без обслуги та друкарів. Відновилось видання лише 1917 р., але журнал вже не мав колишнього значення й впливу. Та й самому М. Грушевському, який почав працювати в Центральній Раді, бракувало часу опікуватися виданням. Він передав журнал до рук свого брата О. Грушевського. Тоді ж з'являються нові імена співробітників і дописувачів ЛНВ: М. Рильський, Я. Савченко, П. Тичина, М. Івченко, Ю. Іванов-Мерженко. З 1919 р. журнал виходив під редакцією М. Зерова, а вже у 1920 р. нова більшовицька влада заборонила київський «Вістник».

Із переїздом до Львова у 1922 р. і відновленням там Української Видавничої спілки «Літературно-Науковий Вістник» отримав нове життя. Головним редактором ЛНВ став

Д. Донцов, технічним редактором, коректором і редактором мови та правопису був В. Гнатюк. До редакційного комітету, крім Д. Донцова, входили М. Галушчинський, С. Коновалець, Ю. Павликовський, І. Раковський та Д. Дорошенко. Серед авторів, а комітет хотів бачити у відновленому ЛНВ «всі живі літературні сили, що стояли на українському національному ґрунті й не схилили ані в бік польонофільства, ані советофільства»¹², були В. Стефаник, Марко Черемшина, О. Кобилянська, М. Вороной, В. Самійленко, Дм. Дорошенко, І. Крип'якевич, І. Липа, М. Левицький, Є. Маланюк, Ольжич, О. Теліга, С. Смаль-Стоцький, С. Онацький та багато інших вже відомих на той час літераторів та науковців і молодих талановитих письменників й поетів.

Наприкінці 1932 р. через фінансові труднощі «Літературно-Науковий Вістник» перестав існувати. Нову спробу видавати західно-український журнал було зроблено 1933 р., коли замість «Літературно-Наукового Вістника» деякий час (до 1939 р.) виходив «Вісник літератури, мистецтва, науки й громадсько-політичного життя» під редактуванням Д. Донцова.

Архів часопису «Літературно-Наукового Вістника» налічує 245 од. зб. і охоплює період від 1872 по 1921 рр. Матеріали редакції представлені списками співробітників за 1917, 1918, 1919 рр.¹³; списками авторів журналу та виплачених їм гонорарів за 1912, 1917–1919 рр.¹⁴; конторськими книгами, рахунками, грошовими переказами, об'явами для передплатників¹⁵. Значну кількість матеріалів складає офіційне листування з редакціями різних установ: Вілоруської видавничої спілки¹⁶, видавництва «Рідна хата» (Полтава), «Літературно-Науковий Вістник» (Львів)¹⁷; приватні і офіційні листи до книгарні «Літературно-Наукового Вістника»¹⁸; твори українських письменників, а саме — поезії Д. Мая, А. Павлюка, О. Соколовського, Г. Чупринки, проза М. Івченка, М. Могилянського, І. Назаренка, С. Русової та ін.

Затверджені Миколою II 4 березня 1906 р. Тимчасові правила про товариства і спілки активізували діяльність свідомої української інтелігенції, схильної до організації різних форм просвітницької роботи. Цей документ надав можливості створити в українських губерніях мережу самостійних, незалежних одне від другого громадських об'єднань під загальною назвою «Просвіта». Члени «Просвіти» ставили собі за мету пробуджувати національну свідомість, сприяти розвитку культури, підняти рівень освіченості українськ

VI. Огляди архівних фондів

народу. Для цього вони намагалися здобувати дозвіл на відкриття україномовних шкіл, опікувалися виданням українських книжок, газет і журналів, організували та відкривали бібліотеки, читальні, здійснювали торгівлю книгами, засновували музеї, навчальні, літературні, наукові і просвітницькі заклади, влаштовували публічні лекції, літературно-музичні вечори, засновували стипендії при навчальних закладах, оголошували конкурси на кращій твір літератури і науки¹⁹ тощо.

Товариства існували на добровільні пожертвування та прибутки від продажу книжок і квитків на різні культурно-освітні заходи: благодійні концерти, вечори тощо. Просвітники зосередили свою увагу на поширенні української книги. Нові правила друку зняли частину цензурних заборон, тому «Просвіти» відразу почали опікуватися видавничою справою. Книжки, які виходили заходами членів товариства, переважно знайомили читача з історією рідного краю, фольклором, пропонували кращі зразки українського письменства. Кожна з «Просвіт» створювалася і налагоджувала свою діяльність завдяки яскравим особистостям, які віддавали справі багато власної енергії та часу. Так, рущийною силою для київської «Просвіти» став Б. Грінченко. Його неординарний редакторський і видавничий талант виявився ще у Чернігові, коли коштом письменника І. Череватенка було засновано видавництво дешевих книжок для українського народу. За роки свого існування це видавництво випустило у світ чимало літературних, науково-популярних творів за помірною, навіть дешевою ціною. З мінімальними грошовими засобами, за допомогою тільки маленького тісного гуртка однодумців Б. Грінченко з'єднав навколо себе розрізнену інтелігенцію і згуртував в одне товариство. Організація об'єднувала фактично весь цвіт української інтелігенції: В. Страшкевича, В. Дурдуківського, Д. Дорошенка, В. Чеховського, М. Грінченко, О. Пчілку, Лесю Українку, С. Єфремова, А. Кримського, В. Науменка, Т. Рильського, В. Щербаківського та ін.

У київській «Просвіті» діяло чотири комісії: видавнича, бібліотечна, шкільно-лекційна, артистична. Найпродуктивнішою була видавнича комісія, яку тривалий час незмінно очолював сам Б. Грінченко. Цензурні та політичні утиски змушували просвітан шукати альтернативних шляхів для публікації книжок за межами України. У Львові та Петербурзі діяли товариства (львівська «Просвіта» та «Благотворительное общество для издания

общепольных и дешевых книг»), що допомагали київській «Просвіті» у розповсюдженні книжок. Фінансовий стан видавничої комісії «Просвіти» був дещо кращій, ніж в інших комісіях. Це пояснювалося тим, що ряд діячів (С. Єфремов, С. Чикаленко, Ф. Матушевський, Б. Грінченко) звернулись через різні періодичні видання до прогресивно настроєної частини українства з проханням збирати кошти на видання книжок. Зібрані гроші були передані до «Просвіти», і це стало великою допомогою в перші роки існування видавничої комісії. Дуже допомагало у роботі видавничої комісії ще й те, що Б. Грінченко вже мав певний досвід у видавничій справі. Його професійні поради членам комісії про вибір формату видань, певного паперу та шрифту²⁰ допомагали друкувати якісні та доступні за формою видання книжки.

Чимало документів щодо редакційно-видавничої діяльності товариства «Просвіта» зберігається в особовому фонді Б. Грінченка (ф. 170) та в архівному фонді київської «Просвіти» (ф. 114). Архів товариства налічує 524 од. зб. (1906–1920). Матеріали розкривають техніку редакційно-видавничої праці товариства. Це — статут, протоколи загальних зборів членів товариства та його ради, звіти про роботу, списки членів, кандидатів в члени товариства та рекомендує їх, заяви про вступ та відмову від членства в товаристві, відомості про сплату членських внесків, програми та плани²¹. Окрему групу складають документи, що висвітлюють роботу видавничої, бібліотечної, лекційної та артистичної комісій²². У фонді зберігаються також деякі літературні та наукові матеріали, наприклад, статті Д. Доманицького «Про Галичину» (1900), П. Кропоткіна «З листів біжучих подій» (1918), М. Пилиповича «Круті слова» (1900), М. Творидла «Нарис історії просвіт на Галичині» (1910)²³, велика кількість рецензій та відгуків. Резензентами виступали Б. Грінченко, С. Єфремов, М. Залізник, О. Косач, В. Мировець, Т. Рильський, В. Страшкевич, О. Юркевич²⁴ та ін. Найбільший масив документів складає листування: з офіційними установами, комісіями, комітетами, управами; благодійними товариствами, що видавали дешеві книжки; редакціями і видавництвами «Рада», «Світова зірниця», «Літературно-Науковий Вістник», «Рідна хата», «Хуторянин», «Рідний край»; квігарнями та книжковими магазинами Г. Маркевича, О. Нахамкіна²⁵. Приватно з товариством спілкувалися С. Андрущенко, В. Василенко, А. Вержбицький, М. Дудка,

М. Залізняка, І. Зборовський, Г. Коваленко-Коломацький, К. Паляківський, М. Слюсаренко²⁶.

Діяльність київської «Просвіти» поділяється на два періоди: перший — 1906–1910 рр. і другий — 1917 — початок 20-х років. Розрив цей пояснюється тим, що у 1910 р. царській уряд вирішив переглянути доцільність існування подібних товариств. За офіційним наказом було проаналізовано друковану продукцію київської «Просвіти», після чого її вирішено було закрити. Діяльність товариства відновилося лише у 1917 р.

Від 1906 р. у Києві замість забороненої газети «Громадська Думка» почала виходити щоденна україномовна газета «Рада», яка проіснувала до Першої світової війни. Видавав і фінансував газету Є. Чикаленко — громадський діяч, публіцист, меценат української культури. Маючи ряд відділів з постійними редакторами, «Рада» висвітлювала життя українських земель і відгукувалася на всі його громадсько-політичні і культурні прояви, чим сприяла формуванню української свідомості. Редакція газети складалася з Б. Грінченка, С. Єфремова, В. Винниченка, Ф. Матушевського, М. Вороного, М. Павловського, А. Ніковського та деяких інших, завдяки чому часопис став справжньою трибуною та дзеркалом української спільноти. Секретарями редакції в різний період були С. Петлюра, В. Королів, П. Сабалдир (Майорський). Окремими відділами керували Д. Дорошенко (огляди по Україні), М. Лозинський (закордонний відділ), Л. Старицька-Черняхівська (огляди по Росії), Г. Шерстюк (школа та виховання), М. Гехтер (соціально-економічні справи), В. Липинський (політичні справи). Співробітничали з редакцією також С. Черкасенко, О. Кузьминський, М. Грушевський, І. Франко, М. Вороний, О. Олесь, В. Дурдуківський.

Як й інші українські часописи, «Рада» зазнавала постійних переслідувань із боку царського уряду: частими були конфіскації номерів із готовими матеріалами, грошові штрафи, через що наклад газети становив лише 3–5 тис. примірників. Хронічні грошові дефіцити часто доводилося покривати Є. Чикаленку.

Серед архівних матеріалів газети «Рада» — умови передплати на 1912–1914 рр.²⁷, документи про обмін виданнями і оповістками про нові видання, список передплатників газети по губерніях та областях, поштові перекази, відкриті листи, накладні бланки щоденного повідомлення²⁸, твори українських письменників, зокрема, М. Колбасенка, М. Мандрики,

А. Остаповича, К. Поліщука, М. Черненка, Д. Яворницького²⁹, рецензії, листи до редакції газети від різних установ (Воронезької центральної поштово-телеграфної контори, Київської земської управи, Кубанського реального училища тощо), товариств («Просвіта», Катеринославського наукового товариства, Товариства опікування початковою освітою, Російського музичного товариства та ін.), редакцій журналів («Южное хозяйство», «Український студент»), книгарень, гуртків³⁰, листи з проханням надрукувати твори, кореспонденції до редакції, приватні листи³¹. Окрему групу матеріалів складає особисте листування видавця часопису Є. Чикаленка³².

Серед матеріалів ІР НБУВ зберігаються архівні фонди інших українських часописів. Так, ф. 257 складається з редакційного портфеля київського літературно-наукового, мистецького, економічного, громадсько-політичного щомісячника «Дзвін», що проіснував рік (1913–1914) і був органом Української соціал-демократичної робітничої партії. За короткий час світ побачили 19 його окремих частин. Фінансував видання Л. Юркевич, а редакторами були Д. Антонович та В. Левинський. Із виданням співробітничали В. Винниченко, М. Вороний, Леся Українка, Г. Чупринка, С. Черкасенко, Д. Донцов та ін.

Невеликий за обсягом архів журналу «Дніпрові хвилі», ілюстрованого тижневика, що виходив у Катеринославі двічі на місяць із ініціативи К. Котова і М. Богуславського, містить творчі матеріали українських літераторів та науковців: статті М. Бикова «Тарасова слава», «Народная душа в творениях Т.Г. Шевченка», Т. Митруса «Життя робітника»³³; оповідання І. Одарченка «Арештант», Д. Дудкіна «Помста», «Картка», Г. Карандаша «Вискочка», «Баба Векла»³⁴; вірші Г. Гуляйполя «Весна іде», П. Кармелюка «Думка», М. Кузьменка «Різдвяне свято»³⁵; переклади. Журнал проіснував від 1910 по 1914 рік і був закритий перед Першою світовою війною. Редакторами «Дніпрових хвиль» спочатку був Д. Дорошенко (1910–1913 рр.), згодом — В. Віднов, історик церкви, громадський діяч (1914).

Літературно-мистецький місячник «Сяйво» (Київ, 1913–1914) було створено за ініціативою П. Ковжуна, при допомозі таких видатних представників української культури, як А. Терниченко, І. Стещенко, М. Білицький, М. Лисенко. Його редактором був І. Стещенко, ілюстратором — П. Ковжун, оформителем — О. Корольчук. Мистецтвознавчі матеріали розподілялися за такими рубриками: архітектура

VI. Огляди архівних фондів

(В. Кричевський), образотворче мистецтво (П. Чайка, С. Кузьмін, А. Серета, О. Судомора), народне мистецтво та фольклор (М. Віляшівський, Д. Щербаківський), музика (В. О'Коннор-Вілінська, В. Воронецький, В. Верховинець), театр (М. Вороний, М. Садовський, І. Степенко, С. Русова, К. Широцький).

Архів журналу «Сяйво» складається з 61 од. зб. Він містить переліки творів, надісланих до редакції; матеріали про офіційні зв'язки з кременчуцькою українською книгарнею, книгарнею «Діло»; звернення до редакції передплатників³⁶. Редакційний портфель «Сяйва» репрезентований статтями Д. Антоновича «Наші художники: Микола Бурячек», «Український художник: Микола Ге», «Кам'яні баби»; М. Віляшівського «Самі собі господа (про проєкт пам'ятника Т.Г. Шевченку), О'Коннор-Вілінської «Сніговий біль»; О. Новицького «Краєвиди в поезії та малюнках Шевченка»; І. Степового «Три романи на слова Рильського та на слова Шевченка»; І. Степенка «Національні пам'ятники, мистецтво і громадянство», «Опанас Саксаганський»; Д. Щербаківського «Суєта суєт»³⁷ та ін. Рецензентами виступали Г. Олександровський, Д. Антонович, О. Новицький, І. Степенко.

Джерелознавчо важливим за характером своїх документів є архів політичної, економічної, літературно-наукової і популярно-освітньої газети «Рідний край». Вона виходила у Полтаві з кінця 1905 року заходами місцевої громади і за редактуванням М. Дмитрієва та І. Коваленка. Фінансував і видавав газету Г. Маркевич. Через тяжкі політичні умови редакція переїхала з Полтави до Києва, де, попри цензурні утиски (неодноразова конфіскація тиражів та часткова заборона діяльності), вона виходила майже 10 років. Головним редактором «Рідного краю» у Києві стала О. Косач (Пчілка), яка, як відомо, у 1905 р. разом із І. Шрагом, М. Дмитрієвим, В. Науменком домогалася скасування заборони на українське друковане слово. Газета багато уваги приділяла історії, етнографії, народній творчості, питанням розвитку української мови, інформувала про громадсько-політичне і культурне життя. Не оминула газета і проблеми підрастаючого покоління, почавши від 1908 р. вперше на Україні видавати місячний додаток для дітей «Молода Україна». Співробітниками газети були П. Мирний, І. Нечуй-Левицький, Леся Українка, А. Кащенко, Г. Шерстюк, Д. Яворницький, О. Олесь, П. Тичина та ін.

Архівний фонд газети складається з 71 од. зб. Матеріали редакції представлені свідцтвом на ім'я О.П. Косач на право видавати у Києві

«Рідний край» (1915)³⁸, листами про грошові розрахунки та висідку газети³⁹. Літературні матеріали репрезентовані розробками Х. Алчевської «До статті д. Немо»; «Гетьман П. Дорошенко в історії і літературі»; М. Трет'яченка «Про малоросійські трупи»⁴⁰; поезіями Д. Буди «Чорні тіні простяглися»; П. Дальнього «На зорі»; Г. Квасницького «Колискова пісня»; М. Мандрики «Убої брата», «Хлопчик і воронне»; А. Панасенка «В тюрми»; М. Роді «Немає красок змалювати»⁴¹. Листування, яке зберігається в архіві, складається в основному з приватних листів до О. Косач (серед кореспондентів — І. Барах, М. Божко, А. Бойко, С. Вороний-Сивий, Г. Горбатенко, А. Карпенко-Гай, Л. Кобилянський, Д. Міллер, М. Письменний, Л. Твердохліб⁴²).

Матеріали архівів українських часописів кінця XIX ст. — початку XX ст. із фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського ще раз засвідчують, що «в інтелектуальному відношенні український народ стоїть на європейському рівні, має власні вірки першої величини і готовий сприймати все краще, що стало надбанням світової культури»⁴³.

¹ ІР НБУВ, ф. 112, №№1, 7, 21.

² Там само, №№6, 10, 17, 20.

³ Там само, №15.

⁴ Там само, №№2, 4, 12, 14, 27, 270-271.

⁵ Там само, №№30-34.

⁶ Там само, №№99-109.

⁷ Там само, №№11, 23-24.

⁸ Там само, №№91-92, 147, 150, 153, 157-158, 165, 195-196, 205-206.

⁹ Там само, №№110-142.

¹⁰ Літературно-науковий вістник: Показч. змісту. Т. 1-109 (1898-1932) / Уклад Б. Ясинський. — К. — Нью-Йорк, 2000. — С. 529.

¹¹ Франко І. Зібрання творів. У 50-и т. Т. 34. — С. 494.

¹² Літературно-науковий вістник: Показч. змісту. Т. 1-109 (1898-1932) / Уклад Б. Ясинський. — К. — Нью-Йорк, 2000. — С. 539.

¹³ ІР НБУВ, ф. 246, №1.

¹⁴ Там само, №2.

¹⁵ Там само, №№3-8.

¹⁶ Там само, №23.

¹⁷ Там само, №№26-27.

¹⁸ Там само, №№20, 22, 24, 29, 32-33, 40-44, 54, 56-68, 72.

¹⁹ ІР НБУВ, ф. 1, №33660.

²⁰ ІР НБУВ, ф. 114, №17.

- 21 Там само, №№1-17, 441-451, 454-455, 457, 467.
 22 Там само, №№79-95, 496, 504-505.
 23 Там само, №№22-23, 472, 475.
 24 Там само, №№30-78.
 25 Там само, №№98-150.
 26 Там само, №№151-410.
 27 ІР НБУВ, ф. 44, №№5-7.
 28 Там само, №№8-11.
 29 Там само, №№83-84, 99, 120, 144, 160-165, 229, 258.
 30 Там само, №№34, 36, 50-51, 71-72, 89, 93, 103-109, 135-136, 153.
 31 Там само, №№37-38, 148, 166-167; ф. 1, №№43637-43638.
 32 ІР НБУВ, ф. 44, №№259-906.
 33 ІР НБУВ, ф. 256, №1-2.
 34 Там само, №№4, 8, 11.
 35 Там само, №№3, 7, 9, 12.
 36 ІР НБУВ, ф. 250, №№17, 29.
 37 Там само, №№37-39, 42, 44, 47, 52, 55-57, 60.
 38 ІР НБУВ, ф. 252, №1.
 39 Там само, №58.
 40 Там само, №№67, 60.
 41 Там само, №№6, 13-14, 24, 35, 38-56, 59, 62-63, 68-71.
 42 Там само, №№3-5, 7, 10-11, 15-16, 26, 36, 57.
 43 Літературно-науковий вісник: Показяч. змісту. Т. 1-109 (1898-1932) / Уклав В. Ясіньський. — К.: Нью-Йорк, 2000. — С. 11.

Сергій Мищук

**РУКОПИСНІ ЛІТУРГІЙНІ ПАМ'ЯТКИ XVII-XVIII ст.
 З ВОЛИНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО МУЗЕЮ
 У ЖИТОМИРІ У ФОНДАХ ІНСТИТУТУ РУКОПISУ НБУВ**

Серед рукописних кодексів у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (далі — ІР НБУВ), які походять з Волинського державного науково-дослідного музею у Житомирі, значне місце посідають пам'ятки, що стосуються найважливішої сфери діяльності духовних установ — літургійної. Літургійні рукописи із цієї невеличкої за обсягом збірки з Волинського музею, у минулому належали костіолам і монастирям, розташованим на західноукраїнських землях — Волині, Галичині, Подолі. Рукописна спадщина цих духовних установ представлена великими за розміром фоліантами XVII-XVIII ст. — богослужбовими книгами латинською мовою: градуалами, антифонаріями, миссалами. Звернемося детальніше до визначення різновидів літургійних латиномовних кодексів, які складають подальшу джерельну базу дослідження. Згідно з довідково-енциклопедичними і фаховими виданнями, антифонарій — це книга, що містить лише піснопіння офіції¹. Градуал — півчеська книга, яка містить піснопіння месси². Миссал — богослужбова книга, яка включає всі літургійні тексти³. Насьогодні у фондах ІР НБУВ знаходиться близько десятка літургійних рукописних книг XVII-XVIII ст. латиною, які надійшли до бібліотеки із збірки Волинського музею. З метою відтворення історичного шляху і актуального стану історико-культурних пам'яток минулого Волині, оглядово розглянемо деякі з цих матеріалів із Житомирського музейного зібрання.

Чільне місце серед збережених літургійних кодексів займає градуал (ф. I, №4784) XVII ст. У спеціальній літературі XX ст. зустрічалися згадки про цю пам'ятку. Наприклад, у фундаментальній праці Едварда Хвалевіка — польського історика, бібліографа, екслібріолога XX ст.⁴, серед інших експонатів Житомирських сховищ, звертається увага на рукопис домініканського переписувача й мініатюриста, якому належить виконання рукописного тексту кодексу та його декоративне оформлення. Відома також наукова оцінка цього рукопису українськими книгознавцями XX ст. Так, коли Луцький градуал знаходився наприкінці 1920-х — на поч. 1930-х років у Волинському державному науково-дослідному музеї, видатний книгознавець Павло Миколайович Попов, на той час завідувач відділу рукописів ВВУ, у травні 1931 р. перебував у Житомирі в науковому відрядженні за дорученням ВВУ при ВУАН, де обстежив і відібрав найцінніші колекції житомирського сховища. Відомості про результати цього відрядження П. Попов виголосив у повідомленні 24 листопада 1931 р. на засіданні комісії українського письменства доби феодалізму ВУАН, попередньо описавши і оцінивши найцікавіші історичні рукописні збірки⁵. Зауважимо, що П. Попов, розглядаючи рукописи Волинського державного науково-дослідного краєзнавчого музею у Житомирі, фактично провів експертизу їх наукової цінності. В результаті попереднього аналізу, він помістив описання цього кодексу першим се-